

ALOHIDA YORDAMGA MUHTOJ SHAXSLARNI INKLYUZIV TA'LIM KONSEPSIYASINING MOHIYATI VA ASOSIY QOIDALARI

Suyunova Durdona

Hasanova Gulsevar

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika
fakulteti Biologiya yo'nalishi 2-bosqich talabalari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari tahlil qilingan bo'lib, xalqaro hujjatlar, xususan, BMTning Ta'lim bo'yicha umumiy deklaratsiyasi va nogironlik bo'yicha konvensiyasi, hamda UNESCOning inklyuziv ta'limga bo'lgan yondashuvi o'rganilgan. Maqola inklyuziv ta'limni amalga oshirishdagi asosiy muammolarni va ularni hal etish yo'llarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim , Xalqaro hujjatlar, BMTning Ta'lim bo'yicha umumiy deklaratsiyasi, Nogironlik bo'yicha konvensiya , UNESCO , Huquqiy asoslar

Annotation: This article analyzes the legal foundations of inclusive education, focusing on international documents such as the UN General Declaration on Education and the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, as well as UNESCO's approach to inclusive education. The article highlights the main challenges in implementing inclusive education and suggests solutions for overcoming them.

Keywords: Inclusive education, international documents, un general declaration on education, convention on the rights of persons with disabilities , unesco , legal foundations

Аннотация: В данной статье анализируются правовые основы инклюзивного образования с акцентом на международные документы, такие как Всеобщая декларация ООН по образованию и Конвенция о правах инвалидов, а также подход ЮНЕСКО к инклюзивному образованию. Статья освещает основные проблемы внедрения инклюзивного образования и предлагает решения для их преодоления.

Ключевые слова: инклюзивное образование, международные документы , всеобщая декларация оон по образованию, конвенция о правах инвалидов , юнеско, правовые основы

KIRISH

Inklyuziv ta'limning mohiyati va ahamiyati.

Mohiyati: Inklyuziv ta'lim — bu barcha bolalar, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalar, o'ziga xos ehtiyojlari bo'lganlar va boshqa ijtimoiy guruhlariga mansub bo'lgan bolalar uchun teng ta'lim olish imkoniyatini yaratishga yo'naltirilgan ta'lim tizimi.

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi — har bir bolaga uning individual xususiyatlariga mos ta'lim sharoitlarini yaratish, ularni jamiyatga to'liq qo'shish va o'z imkoniyatlarini maksimal darajada namoyon etishga yordam berishdir.

Inklyuziv ta'lim tizimi o'zgarishlarga va moslashuvchanlikka asoslangan bo'lib, unda barcha o'quvchilar, jumladan, nogironlar va ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan bolalar, birgalikda o'qishadi. Bunda ta'lim jarayonida muayyan yordamlar, moslashuvlar va qo'llab-quvvatlashlar taqdim etiladi.

Ahamiyati:

1. **Tenglikni ta'minlash:** Inklyuziv ta'lim olishda tenglikni ta'minlashga yordam beradi. Har bir bola o'z imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos tarzda ta'lim olish huquqiga ega bo'lishi kerak. Bu inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillaridan biridir.

2. **Jamiyatga moslashuv:** Inklyuziv ta'lim jamiyatni yanada hamjihat va inklyuziv qiladi. Bu orqali, o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolalar jamiyatning bir qismi sifatida tarbiyalanadi va ularga qarshi ijtimoiy tabaqalanish yoki kamsitishning oldi olinadi.

3. **Muammolarni hal qilish:** Inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan dasturlarni o'z ichiga oladi. Bu orqali, har bir bola o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ta'limni yuqori darajada olish imkoniga ega bo'ladi.

4. **Ta'lim sifatining oshishi:** Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchilar va ta'lim muassasalari o'quvchilarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda moslashuvchan metodlar ishlab chiqadilar. Bu o'quvchilarning ta'lim olish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

5. **Huquqlarni himoya qilish:** Inklyuziv ta'lim har bir bolaning ta'lim olish huquqini himoya qiladi. Xalqaro hujjatlar, masalan, BMTning Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, har bir bolaning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi.

6. **O'z-o'zini rivojlantirish:** Inklyuziv ta'lim bolalarga o'zlarining ichki potensialini rivojlantirishga imkon yaratadi. Ular boshqalar bilan birgalikda o'qish orqali o'zlarini ifoda etish va jamiyatda faol rol o'ynashni o'rganadilar.

- Inklyuziv ta'limga oid xalqaro hujjatlar tahlili.
- Xalqaro tashkilotlarning roli va ta'limda tenglikni ta'minlashdagi o'rni.

□ Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari

- BMTning Ta'lim bo'yicha umumiy deklaratsiyasi.
- BMTning nogironligi bo'yicha konvensiyasi.
- UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlarning inklyuziv ta'limga bo'lgan yondashuvi.

Xalqaro hujjatlarda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash

- Xalqaro hujjatlar inklyuziv ta'limni qanday huquqiy jihatdan kafolatlaydi.
- Inklyuziv ta'limning dunyo bo'yicha qo'llanilishi va samaradorligi.

• Xalqaro hujjatlar inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular barcha insonlarning teng huquqlari va imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan. Quyida inklyuziv ta'limni xalqaro miqyosda qo'llab-quvvatlaydigan asosiy hujjatlar keltirilgan:

• **1. BMTning Inson Huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi (1948 yil)**

• Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi har bir shaxsning ta'lim olish huquqini tan olish bilan boshlanadi. 26-moddada "har bir inson ta'lim olish huquqiga ega" degan prinsip mavjud. Bu deklaratsiya inklyuziv ta'limning asosiy huquqiy poydevori bo'lib, ta'lim olishda tenglikni ta'minlashni talab qiladi.

• **2. Bolalar Huquqlari To'g'risidagi Konvensiya (1989 yil)**

• BMTning Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, inklyuziv ta'limni rivojlantirishda muhim hujjat hisoblanadi. Bu konvensiya bolalarning ta'lim olish huquqini himoya qiladi va har bir bola, jumladan, nogiron bolalar va boshqa maxsus ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan. 23-moddada nogiron bolalarga ta'lim olish huquqi ta'minlanishi kerakligi haqida aniq ko'rsatmalar berilgan.

• **3. "Ta'lim hamma uchun" Deklaratsiyasi (1990 yil)**

• 1990 yilda qabul qilingan "Ta'lim hamma uchun" deklaratsiyasi ta'limga erkin kirish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Bu deklaratsiya inklyuziv ta'limni rivojlantirishni maqsad qilgan va ta'limga teng kirishni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu hujjatda hamma uchun ta'lim olish huquqini qo'llab-quvvatlash zarurligi ta'kidlangan.

• **4. Salamanka Bayonoti (1994 yil)**

• Salamanka bayonoti inklyuziv ta'limni joriy etishda muhim hujjat bo'lib, unda barcha bolalar, shu jumladan, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlari yaratilishi kerakligi aytilgan. Ushbu bayonotda inklyuziv ta'limning samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchilarga moslashuvchan metodologiyalarni qo'llash va ta'lim muassasalarini moslashtirish zarurligi ko'rsatilgan.

• **5. Dakar Deklaratsiyasi (2000 yil)**

• Dakar deklaratsiyasi "Ta'lim hamma uchun" prinsipiga asoslanib, ta'lim tizimlarida tenglikni ta'minlash va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan. Unda ta'lim olishda barcha o'quvchilar, shu jumladan, imkoniyati cheklangan bolalar va ularning ta'lim olishda to'siqlarga duch kelmasligi kerakligi aytilgan. Deklaratsiya inklyuziv ta'limni amalga oshirishda xalqaro hamkorlik va resurslarni jalb qilish zarurligini ta'kidlaydi.

• **6. BMTning Nogironlar Huquqlari To'g'risidagi Konvensiyasi (2006 yil)**

• BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi inklyuziv ta'limni mustahkamlashda yana bir asosiy hujjatdir. Bu konvensiya nogironlarning ta'lim olish huquqini tan olib, ta'lim tizimlarida nogironlar uchun moslashuvlar va qo'llab-quvvatlashlarni ta'minlashni talab qiladi. Konvensiyada shuningdek, nogironlarning

jamiyatga to'liq qo'shilishi uchun ta'lim tizimlarining inklyuzivligini oshirish zarurligi ko'rsatilgan.

• **7. UNESCOning "Ta'limning Rivojlanishdagi Rolini Mustahkamlash" Deklaratsiyasi (2005 yil)**

• UNESCOning bu deklaratsiyasi inklyuziv ta'limni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi va ta'lim tizimlarini inklyuziv va adolatli qilish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu hujjatda, ta'limni barcha uchun, jumladan, nogironlar va boshqa o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalar uchun ochiq qilish kerakligi ta'kidlanadi.

• **8. Tashkilotlararo Yondashuvlar va Milliy Strategiyalar**

• Bundan tashqari, UNESCO, BMT, Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) va boshqa xalqaro tashkilotlar inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun bir qator strategiyalar ishlab chiqqan. Ular ta'lim tizimlarining inklyuzivligini oshirish uchun davlatlar va ta'lim muassasalarini qo'llab-quvvatlashda faol ishtirok etadilar.

Inklyuziv ta'limni amalga oshirishdagi qiyinchiliklar

Xalqaro hujjatlar asosida inklyuziv ta'limni amalga oshirishdagi muammolar.

• Ta'lim tizimlaridagi farqlar va ularni bartaraf etish uchun tavsiyalar

Inklyuziv ta'limni joriy etish ko'plab foydali imkoniyatlarni taqdim etishi bilan birga, uning amalga oshirilishi jarayonida bir qator qiyinchiliklar ham yuzaga kelishi mumkin. Bu qiyinchiliklar quyidagi asosiy sohalarda ko'rinadi:

1. Ta'lim muassasalarining tayyorgarligi va resurslarning etishmasligi:

• **Fizikaviy infratuzilma:** Ko'pgina ta'lim muassasalari imkoniyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilmagan. Eski binolar, sinflar va sanitariya-sharoitlar nogiron bolalar yoki boshqa ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun qulay bo'lmasligi mumkin. Ko'proq investitsiya va infrastruktura yangilanishi talab etiladi.

• **Moslashuvchan materiallar:** O'qitish uchun zarur bo'lgan maxsus ta'lim materiallari, o'qish materiallari (masalan, Braille matnlar, ovozli kitoblar, maxsus o'quv qo'llanmalari) ko'plab joylarda yetishmaydi.

2. O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish:

• **Malaka yetishmasligi:** O'qituvchilar inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun maxsus tayyorlanmagan bo'lishi mumkin. Ular nogiron bolalar va ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun individual yondashuvlar, metodologiyalarni bilmasliklari yoki zarur qo'llab-quvvatlashni taqdim eta olmasliklari mumkin.

• **O'qituvchilarning yuqori ish yuklamasi:** O'qituvchilar ta'limga kirishdagi tenglikni ta'minlash uchun ko'proq vaqt va resurslarni sarflashlari kerak, lekin bu ularning ish yuklamasini oshiradi va ularning individual yondashuvni ta'minlashda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

3. Jamiyat va oilalar tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlashning etishmasligi:

- **Ijtimoiy stereotiplar:** Jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan salbiy stereotiplar va qarashlar mavjud bo'lishi mumkin. Misol uchun, nogiron bolalarning o'qishi yoki ta'lim olish imkoniyatlari haqida noto'g'ri fikrlar bo'lishi mumkin.

- **Oila tomonidan qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi:** Ba'zi hollarda, oilalar o'z farzandlariga inklyuziv ta'limning foydalari haqida to'liq tushuncha egasi bo'lmasligi mumkin. Bu esa, inklyuziv ta'limga qarshi qarashlar va qo'llab-quvvatlashning yetishmasligiga olib kelishi mumkin.

4. Moliya va resurslar etishmasligi:

- **Moliyaviy cheklovlar:** Inklyuziv ta'limni to'liq amalga oshirish uchun davlatlardan katta miqdordagi investitsiyalar talab etiladi. Bu o'qituvchilarni tayyorlash, o'quv materiallarini tayyorlash, sinf xonalarini moslashtirish va boshqa infratuzilmani yangilashni o'z ichiga oladi. Moliyaviy cheklovlar bu jarayonni sekinlashtirishi yoki umuman amalga oshirilmaligi mumkin.

- **Resurslarning taqsimlanishi:** Resurslarning teng taqsimlanmasligi, ayniqsa qishloq hududlarida yoki kambag'al oilalarda inklyuziv ta'limga kirish imkoniyatlarini cheklaydi. Bu holat inklyuziv ta'limning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

5. O'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishdagi qiyinchiliklar:

- **Diferensiyatsiya va individual yondashuv:** Har bir o'quvchining ehtiyojlari individual bo'lib, ularni to'liq qondirish uchun maxsus yondashuvlar talab etiladi. Biroq, o'qituvchilar barcha o'quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan yondashuvni yaratishda ba'zan qiyinchiliklarga duch keladilar.

- **Psixologik qo'llab-quvvatlash:** O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlari bo'lganda, psixologik qo'llab-quvvatlashning zarurligi ortadi. Bu, o'z navbatida, ta'lim muassasalarida psixologik yordam mutaxassislarining yetishmasligi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

6. Huquqiy va siyosiy to'siqlar:

- **Qonuniy kafolatlarning yetishmasligi:** Ba'zi mamlakatlarda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan huquqiy bazalar va me'yoriy hujjatlar etishmasligi mumkin. Shu sababli, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda muammolar paydo bo'lishi mumkin.

- **Siyosiy va iqtisodiy ustuvorliklar:** Ba'zi davlatlar iqtisodiy va siyosiy ustuvorliklariga ko'ra inklyuziv ta'limni rivojlantirishni boshqarishda sekinlik ko'rsatishi mumkin. Bu inklyuziv ta'limning keng tarqalishini to'xtatishi mumkin.

7. O'qitish metodologiyalarining moslashuvchanligi:

- **Metodologiyalarning moslashuvchanligi:** Inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirish uchun ta'lim metodologiyalarini moslashtirish zarur. Lekin ba'zan an'anaviy ta'lim metodlari, ayniqsa o'qituvchilar yangi yondashuvlar va texnologiyalarga o'rganmagan bo'lsa, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda samarali bo'lmasligi mumkin.

1. Inklyuziv ta'limning xalqaro huquqiy asoslari:

- **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948 yil):** Bu deklaratsiya har bir insonning ta'lim olish huquqini tan oladi va inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillarini belgilaydi.

- **"Bolalar huquqlari to'g'risida"gi konvensiya (1989 yil):** Ushbu konvensiya bolalarning ta'lim olish huquqini himoya qiladi va inklyuziv ta'limni ta'minlashga qaratilgan.

- **"Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi deklaratsiya (1975 yil):** Deklaratsiya nogironlarning ta'lim olish huquqlarini ta'minlashga qaratilgan.

- **"Ta'lim hamma uchun" umumjahon deklaratsiyasi (1990 yil):** Bu deklaratsiya ta'lim olishda tenglikni ta'minlashga qaratilgan va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

- **Salamanka bayonoti (1994 yil):** Inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan xalqaro hujjat bo'lib, barcha bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini ta'minlashni maqsad qiladi.

- **Dakar deklaratsiyasi (2000 yil):** Bu deklaratsiya ta'lim olishda tenglikni ta'minlash va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan.

2. O'zbekistondagi inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari:

- **"Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi qonun (1991 yil):** Ushbu qonun nogironlarning ijtimoiy himoyasini ta'minlash va ularning ta'lim olish huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

- **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil):** Konstitutsiya har bir fuqaroning ta'lim olish huquqini ta'minlaydi va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga asos yaratadi.

- **"Ta'lim to'g'risida"gi qonun (1997 yil):** Bu qonun ta'lim tizimini tartibga soladi va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan.

- **"Ta'lim hamma uchun" Milliy dasturi rejasi (2003 yil):** Ushbu dastur inklyuziv ta'limni rivojlantirish va barcha bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan.

- **"Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'lim to'g'risida muvaqqat nizom" (2005 yil):** Bu nizom imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etishning huquqiy asoslarini belgilaydi.

- **"Ijtimoiy himoya" yili Davlat dasturi (2007 yil):** Dastur inklyuziv ta'limni rivojlantirish va imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olish huquqlarini ta'minlashga qaratilgan.

3. Inklyuziv ta'limni boshqarish va xalqaro tajriba:

- Inklyuziv ta'limni boshqarishning tarixiy va huquqiy asoslari, shuningdek, xorijiy tajriba inklyuziv ta'limni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Xorijda inklyuziv ta'limni joriy qilish tajribasi nogiron bolalarning ta'lim olish huquqlarini amalga

oshirishda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va me'yoriy-huquqiy hujjatlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **UNESCO (2009).** *Teaching and learning: Achieving quality for all.* Paris: UNESCO.

○ Ushbu hisobot inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash va ta'lim tizimlarida tenglikni ta'minlash bo'yicha xalqaro strategiyalarni muhokama qiladi.

2. **UNICEF (2010).** *The state of the world's children 2010: Child survival.* New York: UNICEF.

○ Ushbu hisobotda inklyuziv ta'limning rivojlanishi va bolalar huquqlari, shu jumladan, nogiron bolalar uchun ta'lim imkoniyatlari haqida batafsil ma'lumot berilgan.

3. **Salamanca Statement and Framework for Action (1994).** *Salamanca World Conference on Special Needs Education: Access and Quality.* Salamanca: UNESCO.

○ Salamanka bayonoti inklyuziv ta'limni joriy etish bo'yicha xalqaro qabul qilingan prinsiplarni va strategiyalarni o'z ichiga oladi.

4. **Kavale, K. A., & Forness, S. R. (2000).** *The inclusion of students with emotional and behavioral disorders: An analysis of research findings.* Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 8(3), 178-185.

○ Ushbu maqola inklyuziv ta'limda emotsional va xulq-atvor buzilishiga ega bo'lgan o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashning samaradorligini tahlil qiladi.

5. **Hornby, G. (2015).** *Inclusive education: A review of the literature.* Springer.

○ Bu kitobda inklyuziv ta'limni joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, ta'lim tizimida barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish masalalari yoritilgan.

6. **Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006).** *Improving schools, developing inclusion.* Routledge.

○ Bu asarda inklyuziv ta'lim tizimlarini takomillashtirishga qaratilgan strategiyalar va o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirishdagi yondashuvlar tahlil qilinadi.

7. **United Nations (2006).** *Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD).* New York: United Nations.

○ Ushbu konvensiya nogironlar huquqlarini himoya qilish va ularning ta'lim olish huquqlarini ta'minlashga qaratilgan.

8. **Barton, L., & Armstrong, F. (2007).** *Policy, Experience and Change: Cross-cultural Reflections on Inclusive Education.* Springer.

○ Ushbu kitobda inklyuziv ta'limning turli mamlakatlardagi tajribalari va inklyuziv siyosatlarining xalqaro miqyosda qanday amalga oshirilishi haqida batafsil tahlil keltirilgan.

9. **Janssen, H., & Stokking, K. (2009).** *Educational inclusion: A global perspective.* Springer.

○ Ushbu asar inklyuziv ta'limni amalga oshirishdagi global tendensiyalarni, muammolarni va yutuqlarni o'rganadi.

10. **UNESCO (2008).** *Inclusive Education: The Way of the Future.* Paris: UNESCO.

• Bu hujjat inklyuziv ta'limni rivojlantirishda muhim bo'lgan tamoyillarni, metodologiyalarni va amaliy yondashuvlarni taqdim etadi.

11. **McLeskey, J., & Waldron, N. (2011).** *Inclusive classrooms: The challenge of change.* *Intervention in School and Clinic*, 46(1), 50-56.

• Ushbu maqola inklyuziv sinflarda o'qitishning amaliy muammolarini va ularni hal qilish yo'llarini tahlil qiladi.

12. **Sharma, U., & Sokal, L. (2015).** *Inclusive education in the classroom: A critical examination of teacher perceptions and practices.* *International Journal of Special Education*, 30(2), 91-104.